

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Невінчана Ірина Олександрівна

УДК 94 (477) “1921 – 1934”: 37 – 058.237

**ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В
КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРОЦЕСІВ
НАЦІОТВОРЕННЯ У 1921 – 1934 рр.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
Борисенко Володимир Йосипович,
 Національний педагогічний університет
 імені М. П. Драгоманова, Інститут
 історичної освіти, завідувач кафедри історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук
Касьянов Георгій Володимирович,
 Інститут історії України НАН України,
 завідувач відділу новітньої історії та політики;

кандидат історичних наук
Висовень Оксана Іванівна,
 Переяслав-Хмельницький державний
 педагогічний університет імені Г. Сковороди,
 доцент кафедри історії і культури України.

Провідна установа Київський національний університет імені Тараса
 Шевченка, історичний факультет,
 Кабінет Міністрів України, м. Київ.

Захист відбудеться “ 22 ” вересня 2006 р. о 14.00 на засіданні
 спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному
 університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного
 університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “ 17 ” серпня 2006 р.

Вчений секретар
 спеціалізованої вченої ради

Стоян Т. А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Вступ. Актуальність теми дослідження. Освіта була і залишається тією сферою, що впливає на життєдіяльність і стратегічний розвиток нації. Її сутнісне наповнення значною мірою визначає сферу духовних цінностей, національну свідомість і мораль суспільства. Тому питання функціонування та якості системи освіти залишається важливим і в XXI столітті.

На сучасному етапі існування незалежної української держави перед українською елітою стоять завдання реформування освітньої системи з урахуванням міжнародного досвіду, національних традицій і демократичних цінностей. Від їх правильного розв'язання залежить історична доля як української держави, так і української нації.

У наш час особливого значення набуває питання про вплив діяльності інтелігенції, у тому числі й освітньої, на процес формування української модерної нації. У вітчизняній історичній науці переосмислюється місце і роль інтелігенції у процесі націотворення, що й зумовлює наукову значущість і актуальність теми дослідження.

Робота має сприяти усвідомленню нашим суспільством необхідності практичного врахування освітніх змін з огляду на їхню впливовість у націотворчому процесі, оскільки в освітній сфері 1921 – 1934 рр. і сьогодні багато спільного.

Зв'язок теми дисертації з науковими програмами, планами, темами установи. Дисертація виконувалась у руслі наукової тематики кафедри історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова “Актуальні проблеми історії України”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 29 вересня 2005 р., протокол № 2.

Об'єктом дослідження є місце освіти у процесі формування української модерної нації в загальноєвропейському контексті.

Предметом дисертаційного дослідження є вплив освітньої діяльності інтелігенції у сфері масової освіти в Україні на процес формування української модерної нації у 1921 – 1934 рр.

Територіальними рамками дослідження є територія Радянської України у 1921 – 1934 рр. Для порівняльного аналізу освітнього аспекту націотворення були використані відповідні дані по українських етнічних землях, які перебували у складі Польщі, Чехословаччини, Румунії і дані по інших європейських державах.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1921 – 1934 рр. Нижня межа обумовлена завершенням національно-визвольних змагань і встановленням більшовицького режиму в Україні, початком протистояння ідей побудови системи масової освіти. Верхня межа визначена 1934 р., коли відбулися остаточне утвердження тоталітарного режиму в Україні та уніфікація освітнього процесу, внаслідок чого було призупинено створення української національної системи освіти і, відповідно, загальмовано процес формування української модерної

нації. З метою глибшого дослідження окремих аспектів освітнього фактору процесу націотворення залучено відповідні матеріали у дещо ширших хронологічних рамках.

Мета дослідження – проаналізувати та визначити роль і місце освітньої діяльності української інтелігенції у процесі формування української модерної нації у 1921 – 1934 рр. на основі узагальнення і критичного переосмислення джерел та наукових публікацій.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати стан наукової дослідженості та джерельної бази проблеми;
- простежити залежність процесу націотворення як загальної тенденції розвитку європейських народів від вирішення проблеми освіченості українського народу;
- з’ясувати суть політичності і аполітичності української інтелігенції в освітній діяльності;
- виявити вплив шкільної освіти на формування української модерної нації;
- показати роль позашкільної освіти у формуванні національної ідентичності українського народу;
- розкрити особливості українського національного підручникотворення на початок 20-х років ХХ ст.;
- з’ясувати напрями вирішення проблеми забезпечення освітніх закладів навчальною літературою;
- проаналізувати відтворення суспільно-політичної дійсності у шкільних підручниках та визначити етапи сутнісних змін у характері підручникотворення.

Методологічна база роботи ґрунтується на основі принципів науковості, історизму та об’єктивності. В ході розв’язання поставлених завдань використано такі методи: порівняльно-історичний – для розкриття питання неписьменності народу в Україні в порівнянні з іншими європейськими країнами; проблемно-хронологічний – для з’ясування змін у національно-освітній і підручникотворчій діяльності української інтелігенції; аналізу і систематизації – з метою періодизації історіографії і підручникотворення; узагальнення і систематизації виявлених матеріалів, документів, даних, положень, отриманих при вивченні першоджерел і літератури – для формулювання й обґрунтування висновків за результатами здійсненого дослідження. Під час написання дисертації застосовано міждисциплінарний підхід. Він полягає у застосуванні категоріального апарату історії, політології та педагогіки. Поєднання названих та інших методів сприяло реалізації нових підходів у ході аналізу освітньої діяльності української інтелігенції у комплексі та взаємозв’язку із процесами модерного націотворення.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в постановці та першій комплексній розробці актуальної проблеми, яка досі не отримала всебічного та об’єктивного висвітлення в історичній науці. На основі широкого масиву джерел обґрунтовано тезу про те, що вирішення питання освіченості українського народу було невід’ємною частиною загальноєвропейських

процесів націотворення. Уведено наукове положення стосовно того, що політичність української інтелігенції не була однозначною: в аполітичній позиції української інтелігенції була водночас її національна політичність, оскільки значна частина освітян намагалася зберегти освіту поза впливом більшовицької партії та продовжувала проводити через освіту національну ідею. В роботі визначено місце масової освіти у формуванні української модерної нації, доведено, що тенденції змістовних змін у шкільній та позашкільній освіті у Радянській Україні були спрямовані на формування радянської ідентичності. З'ясовано, що діяльність української інтелігенції у сфері підручникотворення була важливою складовою освітнього аспекту процесу націотворення. Вперше в українській історіографії розкрито характерні риси українського підручникотворення в Радянській Україні у 1921 – 1934 рр. і встановлено, що впродовж цього періоду характер написання підручників пройшов складний процес сутнісних змін.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її основні ідеї, теоретичні положення, висновки і фактичний матеріал будуть корисними під час осмислення та розробки комплексу проблем, пов'язаних з дослідженням націотворчих процесів в Україні XX ст. Матеріали дослідження можуть також стати в пригоді у разі підготовки колективних та індивідуальних праць з історії України і освіти, зокрема, при розробці загальних і спеціальних курсів з історії України. Результати дослідження сприятимуть збагаченню досвіду в процесі розбудови системи національної освіти, а також систематизації досвіду підручникотворення та вирішенню освітньої проблеми в сучасному суспільстві.

Апробація основних висновків роботи здійснювалась у формі виступів на VIII Міжнародній науково-практичній конференції “Наука і освіта – 2005” (Дніпропетровськ, лютий 2005 р.), VI Всеукраїнській науково-практичній конференції “Гуманітарна освіта в профільних вищих навчальних закладах: проблеми і перспективи” (Київ, березень 2005 р.), VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, травень 2005 р.), IV Міжнародній науково-практичній конференції “Динаміка наукових досліджень – 2005” (Дніпропетровськ, червень 2005 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції “Жінки в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє” (Київ, листопад 2005 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Україна в євроінтеграційному процесі: проблеми і перспективи” (Київ, лютий 2006 р.). З тематики дисертації робились доповіді на звітних науково-практичних конференціях НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, 2003, 2004, 2005 рр.). Основні результати дисертаційної роботи оприлюднювались і обговорювались на засіданнях кафедри історії України Інституту історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Основні положення дисертації знайшли своє відображення у десятиох публікаціях, п'ять з яких є науковими статтями у фахових виданнях, п'ять – матеріали наукових конференцій.

Структура дисертації обумовлена логікою розкриття теми, специфікою поставлених мети і завдань та характером дослідження. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів (9 параграфів), висновків та списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 205 сторінок, у тому числі основний текст – 175 сторінок, список використаних джерел і літератури – 28 сторінок (365 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі дисертації “Стан наукової розробки та джерельної бази проблеми” аналізується стан наукової розробки проблеми, дається характеристика використаних джерел.

Історіографія з проблеми освітньої діяльності української інтелігенції у 1920 – 1930-х роках пройшла декілька етапів. Її вивчення розпочалося ще в 1920-х роках і характеризується працями громадсько-політичних діячів України, які були безпосередніми учасниками висвітлюваних подій. Провідні діячі комісаріату освіти В. Затонський, М. Скрипник, П. Солодуб у своїх публікаціях порушили питання про роль інтелігенції, зокрема вчителів, у національно-освітніх процесах¹.

Значним внеском у розвиток досліджень освітньої тематики в Україні стали праці С. Сірополка, який працював в еміграції².

З кінця 1920-х років, одночасно із змінами в суспільно-політичному житті в СРСР, було покладено початок догматичним підходам до вивчення історії України, що фактично ознаменувало другий етап у дослідженні названої нами проблеми. Питання масової освіти і підручникотворення неодноразово розглядались на сторінках педагогічних журналів відповідно до тих завдань, що їх поставили більшовики перед радянською школою, а також із критикою авторів підручників³.

Загалом за радянської доби визначальним напрямом у науковому дослідженні став “класовий підхід” до історичних подій. Слід зауважити, що історія освітньої діяльності інтелігенції майже не вивчалася у 1930-і – першій половині 1950-х рр. Окремі положення позитивних оцінок освітніх змін в Україні у 1921 – 1932 рр. з’явилися у праці Г. Ясницького, хоч робота і не була позбавлена ідеологічного спрямування⁴. Наукові дослідження Ю. Гамрецького і Л. Ткачової присвячені всій українській інтелігенції досліджуваного нами періоду, але вони не розкривали реального значення

¹ Затонський В. Пам’ятаймо про вчителя // Новими стежками. – Полтава. – 1923. – Ч. 1. – С.1 – 3.; Скрипник М. Інтелігенція в реконструктивну добу // Шлях освіти. – 1930. – № 7-8. – С. 8 – 17.; Солодуб П. Лютнева революція й інтелігенція на Україні // Радянська освіта. – 1925. – № 3. – С. 4 – 7.

² Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001. – 912 с.; його ж. Підручники в школах совєтської України в оцінці Я. Ряппо // Тризуб. – 1927. – Ч. 15. – С. 7 – 9.

³ Скрипник М. Підручник як знаряддя комуністичного виховання // Радянська освіта. – 1931. – № 1. – С. 26 – 32.; Чавдаров С. Шкідництво на педагогічному фронті. Підручкова продукція СБУ // Комуністична освіта. – 1931. – № 7 – 8. – С. 38 – 56; Левченко Г. У боротьбі за стабільний підручник з мови // Комуністична освіта. – 1934. – № 4. – С. 50 – 71.

⁴ Ясницький Г. Розвиток народної освіти на Україні (1921 – 1932 рр.). – К., 1965. – 256 с.

діяльності інтелігенції, у тому числі й освітньої, у житті суспільства і її впливу на процес націотворення⁵.

Деякі інші тенденції розвитку української історичної науки були в еміграції. Наукові розвідки Р. Смаль-Стоцького і Ю. Шевельова дають змогу краще зрозуміти науково-освітню діяльність українських мовознавців, усвідомити рівень мовної проблематики в освітній сфері досліджуваного періоду⁶. Глибше усвідомити проблему освіченості українського суспільства дозволяє соціологічне дослідження М. Шаповала⁷. Наукові праці С. Николишина, П. Голубенка, І. Коляски, М. Семчишина, які хоч і не вирізняються широкою джерельною базою, проте позначені більш критичним підходом до оцінки тих змін, які відбувалися в освітній сфері діяльності інтелігенції і проникнуті ідеєю українського національного відродження⁸. Питання українського виховного ідеалу, проблеми розвитку шкільництва в Радянській Україні у 1920 – 1930-х рр. розглядаються у працях Г. Ващенка⁹. Робота І. Крилова цінна тим, що автор звертає увагу на шкільні підручники та пов'язує їх зміст з політикою держави¹⁰.

Значний внесок у розробку проблем формування модерної нації та української інтелігенції зробив український учений діаспори І. Лисяк-Рудницький, який у своїх статтях прагнув теоретично осмислити питання “виродження” і “відродження” інтелігенції¹¹. Важливим аспектам формування світогляду та національної свідомості української спільноти у ХХ ст. присвячена монографія Б. Кравченка¹².

З кінця 80-х років ХХ ст. у зв'язку із політичними змінами в Радянському Союзі почався третій етап у розвитку досліджень з обраної нами проблематики. Для цього етапу є характерними пошуки нових підходів до вивчення суспільно-політичних і освітніх проблем в Україні у 1920 – 1930-х рр., прагнення розширити джерельну базу досліджень, налагодити співпрацю учених різних країн. Досвід зарубіжної історіографії став більш доступним для українських науковців.

⁵ Гамрецький Ю. Интеллигенция и революция на Украине // Интеллигенция и революция. ХХ век. – М., 1985; Ткачова Л. Інтелігенція Радянської України в період побудови соціалізму. – К., 1985. – 191 с.

⁶ Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні. – Варшава, 1936. – 270 с.; Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. – К., 2002. – 131 с.

⁷ Шаповал М. Міжнаціональне становище українського народу. – Прага, 1934. – 111 с.

⁸ Николишин С. Культурна політика большевиків і український культурний процес. – Б. м., 1947. – 119 с.; Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. – К., 1993. – 447 с.; Коляска І. Освіта в радянській Україні. – Toronto, 1970 – 246 с.; Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу. – К., 1993. – 550 с.

⁹ Ващенко Г. Український ренесанс ХХ століття // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л. Березівська та ін. – К., 2003. – С. 377 – 391.; його ж. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – 191 с.

¹⁰ Крилов І. Система освіти в Україні (1917 – 1930). – Мюнхен, 1956. – 95 с.

¹¹ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1. – 554 с.; Т. 2. – 573 с.

¹² Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997. – 423 с.

Усю літературу цього етапу умовно можна поділити на декілька груп. До першої групи належать наукові дослідження, які безпосередньо висвітлюють місце і роль діяльності інтелігенції в суспільстві. Першою спробою узагальнення історії української інтелігенції XX ст. стала колективна монографія за редакцією Ю. Курносова, що правда, роль інтелігенції в освітньому русі висвітлена дуже фрагментарно¹³. Дослідження Г. Касьянова дають змогу краще зрозуміти феномен інтелігенції, процес її творення, а також ті зміни, які відбувалися в соціальній структурі української інтелігенції упродовж 1920 – 1930-х років¹⁴. Робота С. Віднянського сприяє кращому розумінню мети освітньої діяльності української еміграції¹⁵. Вплив інтелігенції в українізаційних процесах 1920 – 1930-х рр. проаналізував Д. Бачинський¹⁶. Соціально-професійний статус та культурно-освітній рівень науково-педагогічної інтелігенції стали предметом наукового дослідження М. Кузьменка¹⁷. О. Рубльов висвітлив роль західноукраїнської інтелігенції у загальнонаціональних політичних та культурно-освітніх процесах, особливу увагу автор звернув на участь галицької інтелігенції у здійсненні політики “українізації” в Радянській Україні¹⁸.

Глибше вивчити проблему дозволяють праці В. Даниленка та А. Кравченко, Т. Беднаржової, В. Ляхоцького, В. Солдатенка присвячені діяльності відомих українських громадських педагогічних і політичних діячів, які провадили освітню діяльність у досліджуваній нами період¹⁹.

Роботи Ю. Шаповала, В. Даниленка і Г. Касьянова, В. Марочка і Г. Хілліга, О. Безотосного та дисертаційні дослідження І. Автушенка, В. Очеретянка значною мірою допомагають зрозуміти проблеми відносин інтелігенції з радянською владою, наслідки репресій серед освітян²⁰.

¹³ *Нариси історії української інтелігенції* (перша половина XX ст.): У 3-х кн. – К., 1994. – Кн. 2. – 171 с.

¹⁴ *Касьянов Г.* Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992. – 176 с.; його ж. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX ст.: соціально-політичний портрет. – К., 1993. – 176 с.

¹⁵ *Віднянський С.* Міжвоєнна українська еміграція в Чехословаччині: культурно-громадське і науково-освітнє життя // XII з'їзд славістів. Історія, джерелознавство, культурологія та етнологія слов'янських народів. Доповіді. – К., 1998. – С. 40 – 72.

¹⁶ *Бачинський Д.* Інтелігенція Української СРР в українізаційних процесах 20-х – початку 30-х років XX ст. – Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01./ Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004. – 20 с.; його ж. Українська інтелігенція – основна рушійна сила українізації // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Зб. ст. – К., 2001. – Вип. 5. – С. 144 – 154.

¹⁷ *Кузьменко М.* Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20-х – 30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. – Донецьк, 2004. – 455 с.

¹⁸ *Рубльов О.* Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914 – 1939). – К., 2004. – 632 с.

¹⁹ *Даниленко В., Кравченко А.* Володимир Дурдуківський – педагог, критик, громадський діяч (1874 – 1938). – К., 2000. – 72 с.; *Беднаржова Т.* Степан Сірополко – подвижник українського шкільництва. – Львів, 1998. – 317 с.; *Ляхоцький В.* Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К., 2000. – 528 с.; *Солдатенко В.* Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника. – К., 2002. – 352 с.

²⁰ *Касьянов Г., Даниленко В.* Сталінізм і українська інтелігенція (20 – 30-ті роки). – К., 1991. – 96 с.; *Шаповал Ю.* Україна 20 – 50-х років: сторінки ненаписаної історії. – К., 1993. – 351 с.; *Пристаiko В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський і ГПУ – НКВД. Трагічне десятиліття: 1924 – 1934. – К., 1996. –

Важливе пізнавальне значення для розуміння соціальних витоків становлення і утвердження національної позиції української інтелігенції у суспільстві та реформуванні освіти у перші десятиліття XX ст. мають дослідження В. Борисенка та Г. Непорожньої, Л. Філоретової, написані на значному архівному матеріалі²¹.

Історіографічні дослідження В. Коцура та О. Висовень допомагають оцінити внесок інтелігенції у розвиток національної освіти та піднесення національної свідомості українського народу²².

До другої групи досліджень можна віднести наукові праці, в яких розглядаються проблеми розвитку масової освіти в Радянській Україні у 1920 – 1930-х рр. Серед тематики досліджень домінують ті, які висвітлюють урядову політику українізації і в такому ж контексті розглядають розвиток освіти²³. Слід згадати дисертаційні дослідження В. Липинського²⁴, присвячене становленню і розвитку системи освіти в Радянській Україні у 1920-х рр., а також В. Борисова²⁵ про шкільну освіту в Україні у 1920 – 1933 рр. Певні особливості розвитку освіти в східноукраїнському регіоні подає у своїй монографії В. Курило²⁶.

335 с.; *Марочко В.*, Хіллів Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941). – К., 2003. – 302 с.; *Безотосний М.* Україна в добу сталінщини: історія опору. – К., 2002. – 128 с.; *Автушенко І.* Тоталітаризація культурної сфери суспільного життя в УСРР (20 – 30-ті рр. XX ст.). – Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 20 с.; *Очеретянко В.* Обмеження інтелектуальної свободи як один із засобів формування і функціонування тоталітарної системи в Україні (20 – 30-ті рр. XX ст.). – Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський держ. ун-т. – Х., 1999. – 19 с.

²¹ *Борисенко В.*, Непорожня Г. Суспільно-політична діяльність учителів і учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. – К., 2002. – 149 с.; *Філоретова Л.* Опозиційний рух учителів і учнівської молоді України в другій половині 1907 – на початку 1917 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 16 с.

²² *Коцур В.* Історичні дослідження: упереджені факти та об'єктивні оцінки (соціальні зміни та політичні процеси в Україні 1920-х – 30-х рр.: історіографія). – К., 1998. – 506 с.; *Висовень О.* Інтелігенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920-ті – початок 1930-х рр.): історіографія: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України; Інститут історії України – К., 2004. – 20 с.; *Коцур В.*, Висовень О. Інтелігенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920-ті – початок 1930-х рр.): історіографія. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – 170 с.

²³ “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки”. Колективна монографія / за ред. В. Смоля. – К., 2003. – 392 с.; *Єфименко Г.* Національно-культурна політика керівництва ВКП(б) в Україні 1932–38рр. – К., 2000. – 72 с.

²⁴ *Липинський В.* Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки: Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2001. – 39 с.

²⁵ *Борисов В.* Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.

²⁶ *Курило В.* Освіта та педагогічна думка східноукраїнського регіону у XX столітті. – Луганськ, 2000. – 460 с.

Монографія Л. Вовк розкриває особливості розвитку освіти дорослих²⁷. Проблемі ліквідації неписьменності і малописьменності серед дорослого населення України у 1920-х роках присвячене дослідження В. Гололобова²⁸. Частково питання розвитку освіти в селі у 1929 – 1938 рр. порушується у науковій праці Я. Мандрика²⁹. З'ясувати місце книгопоширення у створенні української модерної нації допомогли дослідження Т. Ківшар³⁰, присвячене українському книжковому руху, та О. Удода³¹, в якому автор розглядає підручники з історії на основі ціннісного підходу.

Узагальнити історіографічний доробок допомогли нечисленні історіографічні праці сучасних дослідників, зокрема дисертаційне дослідження О. Ситнікова, присвячене розвитку освіти в УСРР у 1920-х рр.³².

До третьої групи наукових досліджень належать роботи, які присвячені проблемі формування націй. Загальнопізнавальне значення у дослідженні процесу націотворення мали праці Г. Касьянова та Е. Сміта, які дають загальне уявлення про сучасні теорії нації і націоналізму³³. Концепція Б. Андерсона про те, що друкарство і книгопоширення відіграли значну роль у процесі формування “уявленої спільноти”, дозволила зрозуміти роль підручникотворення у процесі модерного націотворення³⁴. Теорія Е. Гелнера сприяла усвідомленню впливу освітньої системи у процесі формування сучасної української нації³⁵.

Для розуміння загальних тенденцій, пов'язаних із розгортанням націотворчих процесів в Україні, важливе значення мають праці Я. Грицака³⁶. Суттєво змінюють наші уявлення про дійсність і показують їх в іншій перспективі, дозволяють переосмислити процеси формування модерної України наукові дослідження Р. Шпорлюка³⁷. Про важливі аспекти формування національної ідентичності у містах Радянської України йдеться у статті Ю. Лібера, який вважає, що

²⁷ Вовк Л. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). – К., 1998. – 179 с.

²⁸ Гололобов В. Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1998. – 19 с.

²⁹ Мандрик Я. Культура українського села в період сталінізму 1929 – 1938 рр. – Івано-Франківськ, 1998. – 254 с.

³⁰ Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917 – 1923). – К., 1996. – 344 с.

³¹ Удод О. Історія: осягнення духовності. – К., 2001. – 192 с.

³² Ситніков О. Освіта в Українській СРР (1920-і роки): історіографія: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 15 с.

³³ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – 352 с.; Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. – К., 2004. – 170 с.

³⁴ Андерсон Бенедикт Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму. – К., 2001. – 271 с.

³⁵ Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм. – К., 2003. – 300 с.

³⁶ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 2000. – 360 с.; його ж. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. – К., 2004. – 343 с.

завдяки україномовній системі освіти та україномовним засобам інформації селяни ставали українцями³⁸.

Отже, дослідниками була проведена значна робота з вивчення проблем, пов'язаних із розвитком освіти і діяльністю інтелігенції. Однак питання освітньої діяльності української інтелігенції в контексті загальноєвропейських процесів націотворення у 1921 – 1934 рр. не було предметом спеціального наукового дослідження.

Джерельну базу дослідження становлять архівні матеріали, опубліковані документи, мемуари, періодичні видання, підручники та навчальні програми.

Для з'ясування проблеми велику наукову цінність мають матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Вони містять важливу інформацію про ставлення інтелігенції до освітньої політики радянської влади і навпаки (ф. 166 “Наркомат освіти”), про діяльність інтелігенції і держави у сфері створення та видання підручників (ф. 177 “Державне видавництво України”). У Державному архіві м. Києва також зберігаються матеріали, які розкривають вищезазначені аспекти нашого дослідження (ф. Р-1. “Виконком Київської міської ради депутатів”; ф. Р-4. “Київський міський відділ народної освіти”). Окремі матеріали про діяльність інтелігенції у сфері освіти зберігаються в Інституті рукописів Національної бібліотеки України, а також у фондах музею М. Старицького.

Важливе місце посідають опубліковані документи. Серед них – виступи, доповіді В. Леніна, Й. Сталіна, О. Шумського, М. Скрипника, В. Затонського та інших державних та компартійних діячів, які розкривають ставлення компартійної еліти до вирішення освітнього питання. Довідкові, статистичні і звітні матеріали також містять цінну інформацію щодо освітнього розвитку в Україні.

Непересічне значення під час дослідження проблеми мають щоденники і спогади свідків і учасників суспільно-політичного і національно-освітнього життя української спільноти у досліджуваній період, зокрема, Н. Полонської-Василенко, П. Скоропадського, М. Антоновича, О. Оглоблина, В. Ревуцького, С. Єфремова.

Вагомою джерельною базою для висвітлення проблеми стала періодика 1920 – 1930-х років. У першу чергу, це фахові педагогічні журнали, які виходили в Радянській Україні – “Шлях освіти”, “Радянська освіта”, “Радянська школа”, “Новими стежками”, а також “Радянський книгар”. Статті та інформаційно-статистичні публікації на сторінках журналів дозволили з'ясувати позиції педагогічної інтелігенції і державних діячів щодо принципів розвитку освіти, а також визначити досягнення і проблеми на шляху розбудови освітньої сфери в 1920 – 1930-х роках. Залучено до дослідження й львівські педагогічні видання та часописи – “Учитель”, “Шлях освіти і навчання”,

³⁷ *Шпорлюк Р.* Комунізм і націоналізм; Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. – К., 1998. – 479 с.; його ж. Творення модерної України: західний вимір // Критика. – 2004. – Ч. 7 – 8. – С. 16 – 26.

збірник “25-ліття Учительської громади”, календар “Червона калина” товариства “Просвіта”, а також періодичне видання української еміграції у Парижі – журнал “Тризуб”. Цінність їхня полягає у тому, що у них вміщені статті, листи, рецензії та окремі замітки, у яких йдеться про розвиток освіти в європейських країнах і ставлення української інтелігенції до освітніх змін в Україні. На сторінках радянських газет “Вісті”, “Більшовик”, “Комуніст” надруковані урядові постанови і матеріали про різні аспекти розвитку освіти, друкування підручників тощо.

Використання підручників як історичного джерела дало змогу розкрити внутрішній зміст та ідейне наповнення шкільної освіти. Особливу увагу привертають підручники з гуманітарних предметів: українська мова, література, історія, суспільствознавство, а також букварі та читанки. Вони відображають етапи освітньої діяльності інтелігенції і загалом проблеми процесу українського націотворення. Серед них підручники відомих громадських, педагогічних, наукових і освітніх діячів, як-от: М. Грушевського, Н. Григор’єва-Нашого, О. Білоусенка, О. Дорошевича, В. Доги, О. Курило, О. Стешенко, Т. Лубенця, Я. Чепіги, М. Яворського та ін. Значний інтерес для розуміння змістовно-тематичних особливостей розвитку української масової освіти в роки радянської влади мають так звані порадики – “Порадник бібліотечної роботи на селі”, “Порадник політосвітроботи на селі”, “Порадник по соціальному вихованню” та ін. Більша частина досліджуваних підручників і порадики тривалий час перебувала у спецфондах бібліотек, що засвідчує їхню джерельну цінність.

Таким чином, дослідження ґрунтується на достатньому комплексі джерел, аналіз яких дає можливість всебічного і глибокого розкриття теми. Перспективним напрямом подальшого дослідження може стати вивчення освітньої діяльності інтелігенції і особливостей впливу освіти на формування української модерної нації в тих українських етнічних землях, які перебували під владою інших держав.

У другому розділі “Ставлення української інтелігенції до проблеми освіченості народу як загальноєвропейського явища” розкривається ставлення української інтелігенції до вирішення проблеми неписьменності як підґрунтя освіченості українського народу на тлі процесів націотворення в європейських країнах.

На початку ХХ ст. досить активно відбувався процес становлення модерних націй. Це, в свою чергу, поставило перед багатьма європейськими народами, в тому числі й українським, вимогу щодо вирішення проблеми освіченості народу, створення національної системи освіти. Відсутність обов’язкового навчання для дітей породжувала неписьменність серед різних вікових категорій населення, що, зрештою, і визначило два напрями розвитку масової освіти: шкільна та позашкільна освіта.

³⁸ Лібер Ю. Питання національної ідентичності в містах Радянської України в 20-х роках ХХ ст. // Україна модерна. – Львів, 1999. – Ч. 2 – 3. – С. 216.

Діяльність інтелігенції була суб'єктивним чинником націотворчих процесів, відігравала роль каталізатора національно-освітніх змін у країні. Від самого початку XX ст. національна інтелігенція активно обстоювала право українського народу на рідномовну освіту. Період діяльності національних урядів сприяв консолідації зусиль української інтелігенції для розвитку національної системи освіти. Наддніпрянські й галицькі педагоги спільно працювали над розробкою програм з окремих предметів, що входили в курс єдиної школи. Проте встановлення радянської влади на території України внесло значні корективи у вирішення освітнього питання, оскільки воно завжди було частиною політичного життя.

Загалом, політичність української інтелігенції по відношенню до більшовицької влади була неоднозначною. Аполітичність інтелігенції була спричинена не низькою її політичною свідомістю, а зумовлена вірою у те, що національно-освітня діяльність сприятиме зростанню майбутнього потенціалу української нації. Національно свідомі українська інтелігенція національну активність протиставила політичній активності більшовиків. Аполітичність значної частини української інтелігенції була вимушеною і насамперед засвідчила її бажання зберегти освіту поза впливом більшовицької партії. По суті, українська інтелігенція за маскою аполітичності зберігала свідому національну політичність і фактично стала на шлях боротьби за українську державу, в тому числі і в освітній сфері. Проте розвиток освіти, реформування цієї сфери завжди було політичним питанням. А в умовах утвердження монопартійного комуністичного тоталітарного режиму освітня діяльність української інтелігенції розглядалася тільки з політичної, ідеологічної точки зору.

Частина української інтелігенції змушена була емігрувати за кордон, але і там вона продовжувала освітню діяльність, намагалася підтримувати стосунки з тими освітянами, які працювали на території Радянської України. Численні публікації на сторінках львівських педагогічних видань, емігрантської преси свідчать про увагу і стурбованість закордонної української інтелігенції національно-освітніми питаннями на підрадянській Україні.

Крім складних суперечливих політичних умов діяльності освітян у Радянській Україні, вчителі в середині 1920-х років мали найнижчий рівень матеріального забезпечення порівняно з іншими державами Європи і світу, що також впливало на позицію освітньої інтелігенції в суспільстві.

Отже, значна частина інтелігенції вбачала вирішення проблеми освіченості українського народу, побудови національної освіти основою процесу націотворення. Але в Радянській Україні освітня діяльність інтелігенції перебувала під впливом партійних та державних органів, що змусило освітян приховувати свідому національну позицію за маскою аполітичності.

У третьому розділі роботи “Вплив масової освіти на формування української модерної нації” аналізується вплив масової освіти на процес модерного націотворення в Радянській Україні у 1921 – 1934 рр.

Освіченість суспільства є однією з ознак модерної нації, що потребує масової освіти, яка забезпечила б загальний доступ до неї усім членам суспільства. При цьому змістовно-ціннісне наповнення освіти має визначальний вплив на формування сучасної національної спільноти.

Зміст освіти радянської школи розглядався з позицій партійно-радянського державотворення. Вузькокласові цінності радянського тоталітарного режиму витісняли духовні цінності – свободи, правди, істини. Школа мала виховувати покоління людей комуністичного суспільства, формувати у молоді “психологію колективізму”. У шкільній практиці змінилися традиційні свята, їхня тематика, оскільки вони впливали на формування національної ідентичності. Національний характер Шевченківського свята, звичайно, не міг задовольнити радянську школу, тому його адаптували до завдань пролетарської освіти. Утвердження нового комуністичного побуту відбувалося у процесі шкільного навчання і виховання шляхом втручання у духовне життя народу через антирелігійну роботу. Моральність християнську було замінено на моральність комуністичну, яка підпорядковувалась інтересам класової боротьби пролетаріату. Це визначило подвійні стандарти в житті громадян Радянської України.

До початку 1930-х рр. все ще зберігалася національна мова шкільної освіти, а вже з другої половини почали втілюватись русифікаторські, уніфікаторські тенденції. Постулати комуністичної партії стали основою радянського, в тому числі українського, шкільництва. Школа в Україні поступово перетворювалася на інституцію, яка служила інтересам комуністичної партії, а не української нації.

Подальше зростання мережі шкіл забезпечувало лише принцип масової освіти, однак втрачалися чинники, які сприяли б формуванню національної ідентичності. Українська радянська школа руйнувала духовну спадщину і, що дуже важливо, – духовність освіти. Висміювалась релігійність, героями підручників стали пролетарсько-радянські діячі – все це разом негативно впливало на формування національної ідентичності українського народу.

У роки українізації поєднання національного та інтернаціонального чинників у розвитку освітньої сфери засвідчило зіткнення двох процесів розвитку суспільства. Насамперед, це були об’єктивні процеси формування модерної нації і тоталітарні тенденції розвитку радянського режиму. Школа в Україні впродовж 1920-х – 1930-х рр. пройшла складний і трагічний шлях еволюції, з одного боку, була місцем здобуття знань, а з іншого, – перетворювалася на протистояння цінностей української громади і пролетарської радянської влади.

Важливу роль у процесі націотворення виконувала також позашкільна освіта. Після ліквідації просвітянських організацій осередком політосвітньої роботи на селі стали селянські будинки, хати-читальні, а у містах – робітничі клуби, червоні кутки на підприємствах, у радгоспах та колгоспах. Кількісне зростання різних позашкільних освітніх закладів лише зовні забезпечувало принцип масової освіти. Зміст і основні форми діяльності позашкільної освіти протягом

досліджуваного періоду еволюціонували у напрямі ідеологізації, тобто цілеспрямованої роботи на формування радянської ідентичності.

Отже, ідентифікація населення України з українською національною спільнотою, радянським прошарком та радянською соціалістичною державою відбувалася одночасно. Цьому процесу сприяли українізаційні тенденції і свідоме використання елементів радянського пролетарського фольклору на різних святах, урочистостях, маніфестаціях, організованих освітніми закладами. У масштабах розвитку української радянської системи освіти були закладені масштаби занепаду української національної освіти.

У четвертому розділі дисертації “Характер підручникотворчої діяльності української інтелігенції в процесі націотворення” зосереджено увагу на дослідженні характеру підручникотворчої діяльності педагогічної інтелігенції і його впливі на процес формування української модерної нації.

Створення національних підручників було характерною рисою для розвитку освітнього аспекту в процесі формування модерних націй в європейських країнах. Тенденції національного підручникотворення, що розпочалися ще в середині XIX ст., розгорнулися і в Наддніпрянській Україні, і в Галичині. Враховуючи поширену ентолінгвістичну традицію доказів національної ідентичності, питання освіти рідною мовою та її змістовного наповнення були важливим фактором, який визначав напрям діяльності інтелігенції у справі написання підручників. У роки діяльності національних урядів було виконано величезний обсяг роботи для підготовки підручників з різних предметів національною мовою і змістом на прикладах української тематики. Досвід підручникотворення, який національна інтелігенція напрацювала протягом другої половини XIX ст. – першого двадцятиліття XX ст., став досить цінним для подальшої діяльності у цій сфері в роки радянської влади в Україні.

Одним із факторів впливовості підручників на процес націотворення було їх друкування і поширення в освітніх закладах. Вони були частиною інформаційного простору, що значною мірою розширився із розвитком друкарства. У Радянській Україні протягом 1920-х років забезпечення освітніх закладів навчальною літературою відбувалося за умов встановлення державної монополії на видання підручників і поступового очищення національного підручничого фонду, недопущення до освітнього процесу підручників, надрукованих в еміграції зусиллями української інтелігенції. Недостатня кількість бюджетних коштів на навчальну літературу була однією з причин купівлі підручників за власний кошт батьків учнів. Розробка стандартизованих і відповідно уніфікованих за змістом підручників на початку 1930-х рр. стала причиною поліпшення забезпечення освітніх закладів необхідною навчальною літературою.

В умовах становлення і утвердження тоталітарного режиму в Україні у 1920-х – 1930-х рр. і водночас розгортання процесів формування української модерної нації підручники стали повною

мірою дзеркальним відображенням суперечливих тенденцій суспільно-політичної дійсності в державі. Вони були барометром поглядів авторів підручників та напрямів політики більшовиків.

Упродовж 1921 – 1934 рр. характер підручникотворчої діяльності української інтелігенції в умовах Радянської України пройшов складний процес еволюції від національного до змішаного, а потім до радянізованого. В першій половині 1920-х рр. друкували частково змінені підручники, які були написані у попередні роки. Потім почали створюватися нові підручники, прилаштовані до радянських навчальних програм. Більш кардинальні зміни відбулися після процесу СВУ, коли було засуджено авторів значної частини підручників. Посилення тоталітарного режиму і відповідні реформування освітньої системи вплинули як на склад авторських колективів, так і на зміст самих підручників. Поступово урядова політика у сфері освіти зводилась до створення загальносоюзних стандартів у навчальній літературі України практично з усіх предметів.

Історичну цінність підручників з гуманітарних предметів (історія, мова, література, читанки і букварі) становить те, що в них відтворюється концепція розвитку освіти, а отже, закладена і стратегія майбутнього розвитку нації. Відповідно, українські радянські підручники не сприяли поширенню і формуванню національних і демократичних цінностей, які протягом тривалого часу обстоювала національно свідомо українська інтелігенція.

Таким чином, характер створення підручників ускладнив і разом з іншими чинниками загальмував процес формування української модерної нації.

У **висновках** сформульовані основні результати дослідження, які виносяться на захист:

- у вітчизняній історіографії питання освітньої діяльності української інтелігенції в контексті загальноєвропейських процесів націотворення у 1921 – 1934 рр. не було предметом спеціального наукового дослідження. Джерельна база з цієї проблеми є достовірною і достатньою для створення комплексного дослідження теми;
- вирішення проблеми освіченості українського народу було неодмінною складовою процесу модерного націотворення як загальної тенденції розвитку європейських народів. Розв’язання цієї проблеми розпочиналося із подолання масової неписьменності народу, що потребувало функціонування широкої мережі шкільних і позашкільних освітніх закладів. Освітня діяльність європейської, у тому числі й української, інтелігенції засвідчує стурбованість громадськості питанням стану і якості освіченості багатьох європейських народів;
- політичність української інтелігенції не була однозначною. Більшовицька влада обмежувала зростання політичності значної частини української інтелігенції, що призводило до її штучної аполітичності, але по суті значна частина інтелігенції за маскою ухилення від участі у політичному житті зберігала свідому національну політичність у вигляді впровадження національної ідеї в освіті;

- протягом 1921 – 1934 рр. у Радянській Україні відбувається активний розвиток системи шкільної освіти. Розширення мережі шкіл з національною мовою навчання було позитивним фактором, оскільки забезпечувало принцип масовості національної освіти у формуванні української модерної нації. Однак тенденції перетворень змістовного наповнення шкільної освіти були досить суперечливими, бо одночасно поєднувалися цінності української громади і пролетарської радянської влади з перспективою формування громадян радянської комуністичної спільноти, а не української нації;
- поступово в Радянській Україні відбувалась адаптація позашкільної освіти до нової радянської дійсності, що в перспективі мала впливати на процес трансформації української національної ідентичності в радянську ідентичність;
- українська інтелектуальна еліта, як і європейська, цілком свідомо використовувала шкільні підручники для того, щоб зміцнити національну самоідентифікацію молодого покоління. Створення національних підручників було надзвичайно важливим для освітнього аспекту процесу модерного націотворення, тому що вони були засобом поширення рідної мови і їхній зміст базувався на прикладах української тематики. Напрацьований українською інтелігенцією (наддніпрянською і західноукраїнською) досвід написання підручників як в роки діяльності національних урядів, так і в попередній період, був цінним для подальшої підручникотворчої діяльності освітян в роки радянської влади;
- вирішення проблеми забезпечення підручниками навчальних закладів системи масової освіти впродовж 1921 – 1934 рр. характеризувалося встановленням державної монополії і контролю над виданням і поширенням підручників. Урядові установи в Радянській Україні приділяли увагу забезпеченню шкіл підручниками, але недостатнє фінансування змушувало батьків здійснювати купівлю підручників за власний кошт;
- упродовж 1921 – 1934 рр. відбувався складний процес еволюції змісту створення підручників від національного до змішаного, а потім до радянізованого. Національна форма освіти зберігалась у мовному факторі, але її сутність, глибинний зміст у зв'язку з ідеологічними нашаруваннями були такими ж суперечливими, як і політика українізації. У підручниках знайшла своє відображення суспільно-політична дійсність Радянської України, оскільки автори підручників змушені були маневрувати між власними поглядами і вимогами влади, щоб протистояти тоталітаризму. Поступово підручники стали прямим ретранслятором ідеології радянського комуністичного режиму.

Основний зміст та висновки дисертації викладені у публікаціях:

1. *Невінчана І.* Діяльність інтелігенції в галузі шкільної освіти м. Києва в 20 – 30-х роках ХХ ст. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – Вип. 1. – С. 237 – 241.
2. *Невінчана І.* Відображення українського ренесансу в період становлення тоталітаризму в Україні у шкільних підручниках // Вісник Київського славістичного університету. – К.: КСУ, 2005. – № 20. – С. 277 – 287.
3. *Невінчана І.* Боротьба української інтелігенції проти тоталітаризму в сфері шкільної освіти // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 2. – С. 184 – 191.
4. *Невінчана І.* Проблема неписьменності українського народу в контексті загальноєвропейських процесів націотворення (20-і роки) ХХ ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Науково-практичний збірник. – К.: ФПУ, 2005. – № 5. – С. 166 – 171.
5. *Невінчана І.* Вплив системи шкільної освіти на процес націєтворення в Україні у 1920 – 1930-х роках // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 107 – 111.
6. *Невінчана І.* Діяльність інтелігенції в сфері підручникотворення в Україні в 20-х роках ХХ ст. // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції “Наука і освіта – 2005”. Том 18. Історія України. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – С. 53 – 55.
7. *Невінчана І.* Вплив інтелігенції на розвиток освіти в період становлення тоталітаризму в Україні // Гуманітарна освіта в профільних вищих навчальних закладах: проблеми і перспективи: Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 16-18 березня 2005 р.: В 2 т. – Т. 1. / за заг. ред. А. Г. Гудманяна, О. В. Петренка. – К.: НАУ, 2005. – С. 214 – 215.
8. *Невінчана І.* Напрями вирішення проблеми забезпечення українських шкіл підручниками в 1920-х – 1930-х рр. // Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість. Зб. матеріалів VIII Всеукр. наук. - практ. конф., Київ, 12 – 13 травня 2005 р. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – Т. 1. – С. 237 – 239.
9. *Невінчана І.* Деякі аспекти святкової тематики в українських підручниках 1920-х років // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції “Динаміка наукових досліджень – 2005”. Том 23. Історія України. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – С. 34 – 36.
10. *Невінчана І.* Підручникотворча діяльність Олени Курило в процесі українського націотворення // Матеріали Третьої міжнародної науково-практичної конференції “Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє” та Другої міжнародної науково-практичної конференції “Гендерний компонент у структурі вищої технічної освіти і природничих наук”, Київ, 3 – 5 листопада 2005 р. – К., 2005. – С. 353 – 356.

Невинчана І. О. Освітня діяльність української інтелігенції в контексті загальноєвропейських процесів націотворення у 1921 – 1934 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2006.

Дисертація присвячена дослідженню освітньої діяльності української інтелігенції в контексті загальноєвропейських процесів націотворення у 1921 – 1934 рр. У дослідженні аналізується проблема неписьменності українського народу, висвітлюється ставлення української інтелігенції до питання освіченості нації, яке виявлялося у проводженні національної ідеї через шкільництво. Розглядається вплив масової освіти на процес формування української модерної нації в Радянській Україні. З'ясовується характер підручникотворчої діяльності української інтелігенції, акцентується увага на тому, що посилення тоталітарного режиму загальмувало процес формування української модерної нації, а це негативно позначилося на освітній діяльності в цілому і на процесі підручникотворення зокрема.

Ключові слова: українська інтелігенція, націотворення, підручникотворення, масова освіта, шкільництво.

Аннотация

Невинчаная И. А. Образовательная деятельность украинской интеллигенции в контексте общеевропейских процессов нациосоздания в 1921 – 1934 гг. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – История Украины. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2006.

Диссертация посвящена исследованию образовательной деятельности украинской интеллигенции в связи с общеевропейскими процессами нациосоздания в 1921 – 1934 гг. Проблема неграмотности украинского народа рассматривается в непосредственной взаимосвязи с процессом формирования современных наций. Отсутствие обязательного обучения детей привело к тому, что в Украине, как и в европейских странах, сформировалось два направления развития массового образования: школьное и внешкольное. Деятельность интеллигенции в сфере образования была субъективным фактором процесса нациосоздания. Ещё с начала XX века украинская интеллигенция стала активно отстаивать право народа на образование на родном языке. В годы деятельности национальных правительств решение этого вопроса интеллигенция подняла на государственный уровень. В Советской Украине развитие образования стало частью политики партии. В диссертационном исследовании автор показывает отношение украинской интеллигенции к вопросу образования нации и утверждает, что национально сознательная интеллигенция продолжала проводить национальную идею через систему школьного образования в условиях Советской

Украины. А это свидетельствует о высоком уровне национального сознания украинской интеллигенции.

Одним из факторов модерного нациосоздания было развитие системы массового образования. Тенденции развития сети школьного образования на родном языке в Советской Украине имели позитивное влияние на процесс формирования украинской современной нации, в то время как содержание образования было очень противоречивым. Основным заданием школы было воспитание нового поколения коммунистического общества с психологией коллективизма. Содержание образования советской школы рассматривалось с партийно-советских позиций создания государства. Узкоклассовые ценности советского тоталитарного режима постепенно вытесняли духовные ценности – свободы, правды, истины – из системы образования. Моральность религиозная была заменена моральностью коммунистической. Школа преобразовалась в место противостояния ценностей украинской громады и советской власти. В течение исследуемого периода произошли существенные перемены и во внешкольном образовании. Учитывая тот момент, что уровень неграмотности взрослого населения был очень высок, смысловое содержание всей сети разного рода образовательных учреждений существенно влияло на формирование национальной идентичности. Советизация школьных и внешкольных учреждений в 1920 – 1930-х гг. значительно изменила нациоформирующий аспект образовательного фактора.

Система массового образования нуждалась в соответствующем количестве учебников, что было важным звеном учебного процесса. Учебникосоздание было также неотъемлемой частью образовательного фактора процесса модерного нациосоздания. Опыт украинской интеллигенции по созданию учебников, начиная с второй половины XIX века и до 1920 г., стал основой дальнейшей разработки необходимого учебного материала в условиях Советской Украины. Важным был вопрос и обеспечения учебниками всей сети школьного и внешкольного образования, который в СССР зависел от советской государственной монополии на издание учебников. Недостаточное финансирование образовательной сферы в первые десятилетия советской власти в Украине стало причиной привлечения денежных средств родителей учеников. Написание и стандартизация учебников в начале 1930-х гг. в значительной мере решала проблему массового обеспечения учебных заведений необходимым количеством учебных книг. Вследствие развития украинской советской системы образования происходили изменения смыслового содержания учебников. В Советской Украине в 1921 – 1934 гг. процесс учебникосоздания прошёл сложный путь эволюции от национального до смешанного и советизированного. Усиление тоталитарного режима тормозило развитие национального образования, сильно изменило содержательную часть учебного процесса, в том числе учебники, что стало одной из причин замедления процесса формирования украинской современной нации.

Ключевые слова: украинская интеллигенция, нациосоздание, учебникосоздание, массовое образование, школьное образование.

Annotation

Nevinchana I. O. Educational activity of Ukrainian intelligentsia in the context of Western European nation-creation process in 1921 – 1934. – Manuscript.

The thesis for the scientific degree of a Candidate of Historical Sciences. Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – National M. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2006.

The dissertation is devoted to the investigation of educational activity of Ukrainian intelligentsia in the context of Western European nation-creation process in 1921-1934. This scientific work researches the problem of illiteracy of Ukrainian people, the attitude of Ukrainian intelligentsia to the problem of nation education which was connected with the introduction to schooling the idea of nation. The work considers the influence of mass education on the process of modern nation formation in the Soviet Ukraine. The characteristic features of textbook-creation activity of Ukrainian intelligentsia are cleared up. The attention is paid on the fact that increasing of totalitarian regime led to the braking of modern Ukrainian nation formation and that found out its reflection in education in general and in textbooks particularly.

Key words: ukrainian intelligentsia, nation-creation, textbook-creation, mass education, schooling.